

„Ak sa niekedy pri čítaní správ čudujete, ako je možné,
že ľudstvo znovu a znovu robí také množstvo chýb,
v tejto knihe nájdete mimoriadne zábavnú odpoveď.“
– Mark Watson, britský komik a spisovateľ

KONŠPIRÁCIE

História bludných teórií
a ako im nenaletieť

**TOM PHILLIPS
& JONN ELLEDGE**

TOM PHILLIPS
& JONN ELLEDGE

KONŠPIRÁCIE

História bludných teórií
a ako im nenaletieť

EASTONE BOOKS

CONSPIRACY

Copyright © 2022 Tom Phillips and Jonn Elledge

Infographic © 2021 by Abbie Richards

First published in 2022 by Wildfire, an imprint of Headline Publishing Group.

Slovak edition © 2023 by Eastone Group, a.s.

Z anglického originálu *Conspiracy* preložila Miroslava Bajaníková.

V roku 2023 vydalo vydavateľstvo Eastone Books, Bratislava.

www.eastonebooks.com

Translation © 2023 Mgr. Miroslava Bajaníková

Redačné úpravy: Mgr. Alica Činčárová

Layout: Studio Eastone

Tlač: Finidr, s.r.o.

Všetky práva vyhradené.

Okrem použitia ukážok pre účely recenzie a kritiky žiadna časť tejto knihy nesmie byť reprodukováaná ani šírená v akejkoľvek forme alebo akýmkoľvek prostriedkami bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

ISBN 978-80-8109-448-4

John venuje túto knihu Agnes.

Tom venuje túto knihu svojim rodičom, Donovi a Colette.

*A obaja ju venujeme zvrchovaným vládcom,
ktorých tajne velebíme.*

Obsah

Úvod IX

Prvá časť: Teória o teóriách

1 Čo je konšpiračná teória? 3

2 Psychika! 27

Druhá časť: Séria nešťastných udalostí

3 Panika počas debaty 49

4 Na vine sú hviezdy 75

5 *Assassin Creed* 97

6 Neidentifikované luhajúce objekty 125

7 Virálne zavádzanie 147

Tretia časť: Všetko pripravené na štart

8 2020: Spättný pohľad 173

9 Krajina skutočne nevidaná 193

10 Hľadanie strateného času 215

11	Kto riadi svet? (Jašteri)	233
12	Éra konšpirácií	263
	Záver	297
	Poďakovanie	309
	O autoroch	311
	Poznámky	313

Úvod

Bol 6. január 2021 a na mieste vyhradenom viceprezidentovi v budove Senátu Spojených štátov amerických stál muž a pred prítomnými v komore prednášal modlitbu.

Viacero vecí však mohlo pozorovateľovi napovedať, že spomínaný muž v skutočnosti viceprezidentom nie je. Po prvé, prednášať v komore modlitbu nepatrí práve k typickým povinnostiam vyplývajúcim z funkcie viceprezidenta. Po druhé, ten chlap namiesto mikrofónu hovoril do býčieho rohu a v ruke držal kopiju, na ktorej mal priviazanú americkú vlajku.

No najviac ho asi prezrádzalo to, že tvár mal pomaľovanú červenou, bielou a modrou farbou a na hrudi mal vytetované symboly inšpirované škandinávskou mytológiou. Bolo ich vidieť, lebo dotčný bol od pásu nahor nahý, teda až na kožušinovú čiapku na hlave, z ktorej vytrčali rohy. Ten muž sa volal Jake Angeli, kedysi slúžil v americkom námorníctve a pri narodení dostal meno Jacob Chansley. Od roku 2021 bol však známy predovšetkým ako „šaman QAnonu“. A ani obecenstvo, ktorému sa prihováral, netvorili senátori, ale podporovatelia Donalda Trumpa, aktivisti a vyznávači konšpiračných teórií a okrem nich ešte pár veľmi zneistených policajtov.

Takto sa to celé ale odohrať *nemalo*. Komora senátu mala byť zaplnená predsa senátormi, ktorí sem zašli, aby potvrdili Joesa Bidena vo

funkcii 46. amerického prezidenta. Tí sa však v záujme vlastnej bezpečnosti rozpáchli. A to isté urobil aj skutočný viceprezident Mike Pence poverený vedením zasadnutia. Rovnako aj 14 republikánskych senátorov a 140 republikánskych členov Snemovne reprezentantov, ktorí dali jasne najavo, že budú voliť proti potvrdeniu Bidena vo funkcii, a tým pádom boli na tej istej strane barikád ako protestujúci dav. A ako útok na Kapitol pokračoval, takmer všetci, ktorí v jeho priestoroch pracovali, sa už buď kdesi skrývali, alebo boli na úteku.

Šlo o celkom pochopiteľnú reakciu na nečakaný príchod niekoľkotisícového davu odhodlaného zmariť potvrdenie Bidena akýmikoľvek prostriedkami, ktoré sa ukážu ako nevyhnutné. Mnohí protestujúci boli ozbrojení. Jeden si dokonca priniesol jedenásť Molotovových kokteíl. Na trávniku v parku Mall dokonca za pokrikov „Obeste Mikea Pencea!“ postavili symbolickú drevenú šibenicu. Počas toho dňa došlo k viacerým útokom na novinárov, ktorí prišli o udalostiach natočiť reportáž, a hospitalizovaných bolo 15 príslušníkov polície. Päťdesiatjedenročný policajt menom Howard Liebengood, ktorého vyslali chrániť sálu senátu, spáchal o niekoľko dní po udalostiach samovraždu. Jednu z demonštrujúcich, tridsaťpäťročnú bývalú príslušníčku amerického vojenského letectva menom Ashli Babbitt, počas pokusu násilne vniknúť do budovy Kapitolu trafila guľka do ramena a ona zraneniu neskôr podľahla.

Celý svet so zatajeným dychom v priamom televíznom prenose sledoval, ako sa dav pokúša zvrátiť výsledok demokratických volieb, hoci minimálne niekoľko jeho členov bolo úprimne presvedčených o tom, že ide, naopak, o snahu demokraciu *zachrániť*. Rovnako úprimne boli neskôr šokovaní tým, že platné zákony ich vyčíňanie kvalifikovali inak.

Prečo sa teda niekoľko tisíc ľudí – občanov krajiny, ktorá demokraciu považuje za zmysel svojej existencie – pokúsi, navyše celému svetu na očiach, uskutočniť niečo, čo sa dá považovať minimálne za počin príbuzný prevratu, ak nie za čistokrvný prevrat?*

* Na túto tému sa vedie akademická debata, ktorej obsah sa dá zhrnúť do otázky „Aká je vlastne definícia prevratu?“.

Odpoveď treba hľadať v konšpiračnej teórii. Alebo, presnejšie povedané, hneď v niekoľkých konšpiračných teóriách – z ktorých väčšina je nepravdivých a iba jedna v podstate pravdivá.

Tú hlavnú nepravdivú teóriu najvýstižnejšie pomenoval svojim typickým jadrným spôsobom samotný prezident Trump ráno 4. novembra, teda počas volebného dňa. ‚Ide to SKVELE,‘ znel jeho tweet, samozrejme, s použitím obligátnych veľkých písmen, ‚no oni sa snažia nám tie voľby UKRADNÚŤ!‘¹

Objavilo sa veľa domnienok o tom, ako presne sa demokrati snažili prezidentské voľby ‚UKRADNÚŤ‘, z ktorých väčšina do seba akosi nezapadala. Vraj ktosi vyhodil celé vrecia s hlasovacími lístkami, potom sa zas záhadne objavili kufre s novými. Tvrdilo sa, že hlasovanie poštou je extrémne nespoľahlivé a vedie k podvodu a že sa objavili tisícky hlasov od nezákonných prisťahovalcov a osôb, ktoré sú dávno po smrti. Mnohí kričali, že chybné nastavené hlasovacie zariadenia prisúdili Trumpove hlasy Bidenovi. V štáte Arizona ešte pol roka po voľbách v rámci veľmi podozrivého „auditu“ skenovali pod mikroskopom hlasovacie lístky a hľadali v nich stopy po bambuse, ktoré mali slúžiť ako dôkaz, že ich doviezli z Číny.² (To, že sa tieto podozrenia týkali najmä oblastí veľkých miest s veľkým zastúpením nebelošského obyvateľstva – a to napriek tomu, že Trump si z hľadiska počtu získaných hlasov v týchto častiach krajiny výrazne polepšil a, naopak, prišiel o časť podpory na predmestiach –, možno vypovedá niečo o tom, odkiaľ fúkal vietor, ktorý tieto spory rozdúchal.)

A aký bol *dôvod*, prečo demokrati potrebovali ukradnúť voľby? Spektrum odpovedí bolo tiež pestré – od prirodzenej túžby po moci cez snahu o prevzatie vlády zo strany marxistov až po presvedčenie, že prezident vedie osamelú vojnu proti úkladom zo strany tzv. *deep state* a bande kanibalov modliacich sa k satanovi s pedofilnými chůtkami, ktorí sa veľmi pravdepodobne schádzajú v pivnici istej pizzérie, pričom sfaľšovať voľby potrebovali na to, aby unikli nemilosrdnej ruke zákona. Táto myšlienka sa vynorila z útrob čoraz populárnejšej konšpiračnej teórie známej ako QAnon, ktorú křmili predovšetkým série anonymných odkazov na trolmi obľúbenej

stránke „4chan“. Jedným z pravidelných návštevníkov bol aj Jake Angeli, náš starý známy v huňatej čiapke s rohmi.

V každom prípade obavy konzervatívnej Ameriky ohľadom volieb celé desaťročia kŕmené prehnanými alebo ničím nepodloženými tvrdeniami o volebných podvodoch sa vystupňovali počas niekoľkých mesiacov, keď Trump do sveta vysielal varovania o pokusoch demokratov ukradnúť mu „jeho“ víťazstvo“. (Veď napokon, máme tu dočinenia s človekom, ktorý štyri roky pred tým trval na tom, že aj voľby, z ktorých vyšiel víťazne on, boli zmanipulované v jeho neprospech.) Situáciu ešte umocňoval všeobecne očakávaný „posun k modrej“ počas volebnej noci, keď začali prichádzali rôzne typy hlasov z rôznych typov oblastí. Žiadne zo spomínaných udalostí neboli teda bleskom z jasného neba.³ No ak ste patrili k tým, ktorí si jednoducho nedokážu vôbec predstaviť, ako by ich prezident nemal vyhrať – a ktorí, ako sa neskôr ukázalo, v rámci obyvateľstva USA tvoria povážlivú menšinu –, to všetko pôsobilo mimoriadne podozrivo. Prieskum z mája 2021 ukázal, že väčšina republikánov uverila tomu, že voľby boli zmanipulované, že Donald Trump je stále legitímnym prezidentom krajiny a že za útoky na Kapitol nesú zodpovednosť ľavicoví demonštranti odhodlaní pokažiť Trumpovi imidž.⁴

Vtip je však v tom, že máme k dispozícii pomerne presvedčivý dôkaz o tom, že ktosi skutočne konšpiroval s úmyslom ukradnúť prezidentské voľby 2020: a bol to muž, ktorý tie voľby prehral. O tom, že jeho tábor plánoval vyhlásiť predčasné víťazstvo a vrhnúť na priebeh volieb tieň podozrenia – bez ohľadu na výsledky a pomocou akýchkoľvek dôkazov –, sa vedelo dávno pred samotnými voľbami.⁵ A po nich prezident celkom otvorene hovoril o svojom očakávaní, že mu republikánska väčšina na najvyššom súde pomôže prevziať trofej víťaza. Navyše, členovia jeho volebného tímu a viacero ochotných poskokov podali viac než šesťdesiat samostatných žalôb v snahe dosiahnuť zmenu výsledku vo viacerých štátoch a na nejedného predstaviteľa štátnych volebných komisií sa vyvíjal silný nátlak, pričom výnimkou nebol ani priamy nátlak zo strany samotného prezidenta.⁶ Všetko to vyvrcholilo začiatkom januára, keď sa

objavila nová právna teória o tom, že viceprezident – teda ten pravý, nie chlapík v kožušinovej čiapke – má moc jednostranne odmietnuť výsledky volieb a sám seba vyhlásiť za staro-nového viceprezidenta. O tomto vieme vďaka tomu, že si svoj plán pekne spísali na papier, čím jasne porušili pravidlo Stringera Bella o tom, či sa z diskusií o konšpiračných plánoch má robiť nejaký záznam.*

Takže toto bola tá pravá konšpiračná teória – tá o skutočnej konšpirácii vyskladanej z celého balíka iných konšpirácií, na konci ktorej sme videli, ako 400 ľudí obvinili z federálnych zločinov a ako jeden muž hore bez prednáša pred Senátom Spojených štátov spoločnú modlitbu.

V súvislosti s týmto príbehom stojí za zmienku pár vecí. Prvou je tá, že konšpiračné teórie tábora okolo Trumpa – a to bez ohľadu na to, či im jeho príslušníci skutočne verili alebo nie – sa nápadne podobajú na skutočnú konšpiráciu medzi prezidentom a jeho vernými sprievodcami. Tou ďalšou je skutočnosť, že konšpiračné myslenie, tak často prisudzované výhradne vydedencom, čudákom a vo všeobecnosti povedané ľuďom žijúcim na okraji pozornosti spoločnosti, nepropagoval nikto iný ako samotný prezident Spojených štátov amerických.

A za tretie je tu nepríjemný fakt, že konšpirácie majú svoje následky. Veď spomínané udalosti si vyžiadali ľudské životy a vôbec prvýkrát vo svojej histórii – a tá zahŕňala aj voľby usporiadané počas *skutočnej občianskej vojny* – sa Spojeným štátom nepodarilo zabezpečiť ničím nerušené a pokojné prevzatie moci.

Toto všetko nás privádza k otázke: ako to, dopekla, mohlo dopieť tak ďaleko?

* V seriáli *The Wire* sa Stringer Bell, progresívne zmyšľajúci *consigliere* drogového gangu, snaží zaviesť do praktík dílerov zásady moderného manažmentu. Istý snaživý nižšie postavený člen gangu chce teóriu iniciatívne aplikovať do praxe tým, že počas stretnutia dvoch znepriatelených gangov začne robiť zápis. Pravidlo nebolo nikdy explicitne definované, no vieme ho vytušiť z Bellových slov, ktoré zo seba vychrlil, ako snaživcovi vytrhával poznámkový blok z rúk: „To akože robíš poznámky zo zsranej protizákonnej konšpirácie? A čo ti jebe?“

Je celkom zrejmé, že konšpiračné teórie, ktoré vyústili až do útoku na Kapitol, sú produktom modernej éry, zakorenili v bahne pretkanom sieťou 4chan, spopularizoval ich kanál YouTube a sociálne siete ako Facebook a ich najhlasnejším nositeľom sa stal prezident, ktorého hlavným nástrojom moci boli správy na Twitteri a najspôhlivejším zdrojom informácií bolo spravodajstvo na káblovej televízii. A človek za ostatných pár rokov naozaj nadobudol silný pocit, že konšpiračné teórie reálne hrajú vo svetovej politike dôležitejšiu úlohu ako kedykoľvek predtým. Sociálne siete zjednodušili ich šírenie, zatiaľ čo algoritmy navrhnuté s úmyslom navádzať ľudí k sledovaniu ďalších a ďalších videozáznamov naberali na čoraz väčšej sile a dopade z hľadiska schopnosti nasmerovať pozornosť ľudí na čoraz radikálnejší virálny obsah.

No hoci Donalda Trumpa môžeme považovať za najkrikľavejší príklad hlavy štátu, ktorá sa uchýlila a šírila konšpiračné teórie s úmyslom dosiahnuť vlastné politické ciele, nedávne vyčítanie Viktora Orbána v Maďarsku a Jaira Bolsonaro v Brazílii nám pripomínajú, že Trump ani zďaleka nie je ojedinelým úkazom. Platilo to aj pred nástupom pandémie covidu-19 a všetci sme sa museli vysporiadať s tým, že v centrálnej Číne si kýchol jeden netopier a výsledkom boli milióny obetí (a tí, ktorým sa podarilo to ustáť, strávili viac než rok doma, vydaní napospas celibátu, prepúšťaniu v práci či nebudaj raketovému nástupu kváskovania).

Ak vás však občas prepadne pocit, že žijeme v zlatej ére paranoidných stavov a javov, stačí si pripomenúť, že história konšpiračných teórií siaha hlboko do minulosti. Politické systémy v starovekých Aténach a v Ríme na nich veselo parazitovali.⁷ A hoci mnohé z konšpiračných teórií, ktoré sa objavili v istom úseku dejín, upadli do milosrdného zabudnutia, niektorým sa podarilo prežiť: a ako uvidíme, mnohé z tých, ktoré poháňali aj protestujúcich pred Kapitolom, sú staré niekoľko storočí.

Veru, aj samotná slávna americká demokracia, ktorú v ten januárový deň v roku 2021 konšpiračné teórie priamo ohrozovali, sa pôvodne vyvinula z konšpiračného myslenia. Niektorí historici dokonca tvrdia, že Deklarácia nezávislosti USA – so svojimi

temnými varovaniami pred hrozivými plánmi Britov nastoliť tyranu a s dlhým zoznamom ‚zneužívania a uzurpovania‘ – vo svojom znení ani tak *nezahrňa* nejakú konšpiračnú teóriu, ale že tá deklarácia konšpiračnou teóriou priamo *je*.⁸ A preto možno platí, že konšpiračné teórie chytili v našej dobe druhý a veľmi silný dych, no rozhodne sa nejedná o žiadnu novinku.

Tieto teórie neprichádzajú ako blesky z jasného neba. Veľmi často ide o adaptácie starších verzií, ktoré sú doplnené a prispôbosené novému spoločenskému kontextu. Niekedy sa vymení pôvodca zla – či už je to jednotlivec, inštitúcia, etnická časť, alebo náboženská skupina. A inokedy – ako by vedeli dosvedčiť milióny Židov, ktorí sa pokúšali udomáčniť sa na európskej pôde za ostatných tisíc rokov – pôvodca zla zostáva rovnaký.

Častým stereotypom v súvislosti s konšpiráciami je to, že sa jedná o fenomén, ktorý pripisujú „obyčajné“ masy na účet spoločenským elitám – akási reakcia bezmocných na hriechy mocných. A občas v konšpirácii ide práve o to. No ako si ukážeme, konšpiračné teórie často vytvárajú a šíria elity samotné. To naduté presvedčenie, že takéto teórie sú výsadou odvrhnutých, nevzdelaných a zle informovaných, nemôže byť ďalej od pravdy. Medzi vyznávačmi konšpiračných teórií, s ktorými sa v tejto knihe stretnete, sú panovníci monarchií aj politickí lídri, právnici a podnikatelia, matematici aj chemici, poprední fyzici aj vynálezcovia, ktorí v iných ohľadoch predbehli svoju dobu. Nájdeme tam aj vojenských dôstojníkov a celkom veľkú skupinu kňazov. A dokonca aj jedného laureáta Nobelovej ceny, ktorý sa objavuje na každom slušnom zozname „najinteligentnejších ľudí 20. storočia“.

Nikto z nás – či už sme z hľadiska politických názorov vľavo, vpravo, alebo kdesi uprostred – nie je voči konšpiračným teóriám imúnny. Naš mozog totiž funguje tak, že sa vo veciach snaží hľadať opakujúce sa vzorce a je v tom taký dobrý, že tie vzorce vidí aj tam, kde nie sú. Je tiež pravda, že náš svet je významným spôsobom ovplyvnený neviditeľnými silami, ktoré sa môžu skutočne javiť ako výsledok vedomého zámeru – od spoločenských zmien cez výskyt chorôb až po dopady pôsobenia trhu.

Mnohé z týchto síl nie sú, ako napokon už v roku 1776 napísal Adam Smith vo svojej knihe *Bohatstvo národov*, „pôvodne výsledkom žiadneho ľudského umu“, iba jednoducho „prejavom istých tendencií ľudskej povahy“.⁹ Celý život nás ťahajú, tlačia či postrkujú akési neviditeľné ruky. Je naozaj také prekvapivé, že si občas predstavujeme, že tie ruky niekomu patria? Konšpiračné teórie sa javia ako výborná príležitosť pridať k tým rukám aj niekoho tvár, pomenovať náš najprirodzenejší ľudský strach a najhlbšie obavy, ktoré nás prenasledujú. A hlavne: dávajú nám šancu niekoho z toho všetkého *obviniť*.

Ale než sa ponoríme do konšpiračných vôd hlbšie, treba zmieniť jednu dôležitú vec: konšpiračné teórie bývajú niekedy pravdivé.

Iste, s pomerne skalopevnou istotou môžeme vyhlásiť, že Zem je guľatá, že tzv. *chemtrails*, čiže akési chemické stopy, ktoré na oblohe zanechávajú lietadlá, sú len prejavom neškodnej zrážanlivosti a nejedná sa o biologickú zbraň, a že Bill Gates nevyužíval očkovanie na to, aby zotročil ľudstvo a premenil ho na súkromnú armádu poslušných otrokov. Je však pravda, že vlády Veľkej Británie a Francúzska tajne riadili izraelskú inváziu do Egypta v roku 1956, aby do celého procesu mohli neskôr vstúpiť ako mierotvorcovia a prevziať kontrolu nad Suezským prieplavom. Aj Ministerstvo obrany USA skutočne vypracovalo (hoci nezrealizovalo) plány na teroristické útoky na domácej pôde, ktoré by poslúžili ako zámienka pre ďalšie operácie. A americký úrad verejného zdravotníctva spolu s Centrom pre kontrolu a prevenciu chorôb skutočne nechali niekoľko stoviek mužov afroamerického pôvodu so syfilisom napospas svojmu osudu a neposkytovali im žiadnu liečbu s tým, že sú v poriadku, pričom tým sledovali jediný zámer: počkať a zistiť, čo sa stane. Množstvo materiálu o konšpiráciách, ktoré kedysi odbili ako nepodložené výmysly, no ktoré sa ukázali ako reálne, by vystačilo na celú ďalšiu knihu.

To, že je človek paranoidný, ešte neznamená, že po ňom nejdú. Len to, že po ňom *pravdepodobne* nejdú.*

* Ale stále to môže byť pravda.

A preto, ak máme porozumieť úlohe, ktorú konšpiračné teórie hrajú v našej spoločnosti – aký dopad majú na politiku a kultúru a ako môžu našich najbližších stiahnuť so sebou do králičej nory –, musíme sa najskôr niečo dozvedieť o ich histórii. Musíme pochopiť, odkiaľ sa vlastne vzali, prečo im ľudia veria, aké okolnosti im nahrávajú do kariet a prečo je ľudský mozog taký náchylný im veriť.

V prvej časti knihy sa ponoríme do teórie o teóriách: čo sú vlastne konšpiračné teórie, aké rôzne druhy existujú a prečo to náš mozog k nim tak neodolateľne ťahá? Následne sa pozrieme na históriu konšpiračných teórií, ktoré sú snahou vysvetliť isté konkrétne udalosti – od revolúcií až po atentáty, UFO a pandémie – a z ktorých mnohé balansujú na hranici medzi nepravdepodobnosťou a jednoznačnou pravdepodobnosťou.

Potom sa vrhneme na teórie, ktoré takpovediac prekročili svoje kompetencie a následkom toho sa totálne vzdialili akejkolvek realite. Medzi ne patrí presvedčenie, že svet nie je taký, ako ho vidíme, že všetky udalosti globálneho významu boli naaranžované s tým najhorším úmyslom a že všetko riadia rúškom tajomstva opradené skupiny, možno ilumináti, možno dokonca mimozemšťania. Ukážeme si, ako sa tieto teórie časom vyvíjali a menili a budeme sa konfrontovať s možnosťou, že celá história ľudstva je jedna veľká lož.

Nakoniec sa vrátíme do súčasnosti a zameriame sa na konšpirácie modernej éry. A celkom na záver máme niekoľko nápadov na preventívne opatrenia, vďaka ktorým sa sami tej spomínanej králičej nore môžeme vyhnúť. Ako je možné rozlíšiť úplné bludy od skutočných konšpiračných teórií?

V tejto knihe je tých konšpiračných teórií skutočne veľa. Niekedy sú medzi nimi súvislosti, no častejšie ich nespája vôbec nič. No čím hlbšie sa dostaneme, o to viac sa presvedčíme o tom, že ľudia si medzi nimi prepojenia aj tak nájdu. A ako budeme postupovať ďalej, uvidíme, že niektoré konšpiračné teórie nielen pomohli vytvoriť svet, v ktorom žijeme, ony navyše často tomu svetu a ľudskej spoločnosti nastavujú zrkadlo a umožňujú nám vidieť, aké v skutočnosti sú. Dozvieme sa, že ilumináti naozaj tajne plánovali zmeniť

svet, no ich zámery neboli zďaleka také hrôzostrašné, ako sa to mohlo zdať, a že aj tak im to bohvieako nešlo. Prídeme na to, že na zrod novej konšpirácie niekedy stačí, aby človeka nadchlo vlastné presvedčenie, že vo všetkom, čo vie, sa dokonale mýlil. Zistíme, že mnohé z tých teórií sú skutočne čudné, niektoré zas smiešne a iné naháňajú hrôzu. No a napokon si budeme musieť priznať, že uveriť im sme náchylní úplne všetci.

Najskôr si však musíme položiť túto otázku: Čo presne konšpiračné teórie vlastne *sú*?

PRVÁ ČASŤ

Teória o teóriách

V ktorej sa pokúsime zistiť, čo konšpiračná teória vlastne je, a budeme hľadať odpoveď na otázku, prečo po nej ľudský mozog tak veľmi baží.

1

Čo je konšpiračná teória?

Skoro ráno na Bielu sobotu roku 1144 sa v lesnom poraste našlo telo mŕtveho chlapca. Vlastne sa našlo hneď niekoľkokrát: pretože v tých časoch nahlásiť smrť človeka nevzbudilo žiadnu veľkú pozornosť či obavy, pár ľudí, ktorí telo objavili prví, usúdilo, že bude lepšie, ak sa do tej záležitosti nebudú pliesť a vyrieši ju niekto iný. A tak okolo nešťastného mŕtveho dieťaťa prešiel roľník aj mníška, no radšej sa tvárili, že nič nevidia, až sa napokon ten roľník predsa len rozhodol zmieniť sa o mŕtvoľe správcovi lesa, ktorý celú situáciu už chtiac-nechtiac riešiť musel, pretože bol za ten les zodpovedný.

Spomínaný chlapec sa volal William a názov toho lesa znel Thorpe Wood, ktorý pokrýval rozsiahly pás územia na severovýchod od mesta Norwich. Následkom storočí odlesňovania nie je dnes na tomto mieste toľko lesov ako kedysi a už sa nikdy nedozvieme, kde presne sa Williamovo telo našlo. No môžeme si tipnúť, že chlapcova mŕtvoľa ležala v tieni obrovského dubiska pár kilometrov od centra mesta, na trase cesty číslo A1024, pravdepodobne niekde medzi nákupným centrom Homepage a predajňou nábytku DFS. A práve tu sa zrodila jedna z najdlhšie žijúcich a najškodlivejších konšpiračných teórií všetkých čias.

Williamova smrť sa stala prapríčinou takzvanej krvnej žaloby – čiže absolútne ničím nepodloženého tvrdenia, že Židia vraždia

kresťanské deti a ich krv používajú na svoje náboženské rituály. Táto teória sa po uvedenej udalosti začala z okolia mesta Norwich šíriť celou stredovekou Európou a prekročila aj jej hranice. Uverili jej, odsúdili aj zneužili ju monarchovia, politici aj klerici, a časom sa hlboko zakorenila vo filozofii a svetonázore mnohých kultúr na území mnohých kontinentov. Stala sa vodou na mlyn ohavných obvinení jednotlivcov a následných súdnych procesov, a prispela k stáročia trvajúcemu náboženskému prenasledovaniu, etnickým čistkám a genocíde. Dodnes je mimoriadne rozšírená a uznávaná a jej stopy možno nájsť v nejednej súčasnej konšpiračnej teórii – od satanistického šíalstva v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch až po teórie oslavujúce QAnon, ktoré viedli k útoku na Kapitol 6. januára 2021.

Dnes už o krvnej žalobe obvykle nehovoríme ako o konšpiračnej teórii, skôr ju označujeme za „mýtus“, „súčasť folklóru“, prípadne „antisemitský predsudok“. Samozrejme, ona všetkým týmto aj je. Mohlo by to však evokovať, že ide o čosi večné, nevyhnutné, čo sa jednoducho vynorilo ako hotová vec z našej historickej kolektívnej studnice predsudkov a poverčivosti. A ako uvidíme, konkrétne súvislosti vzniku krvnej žaloby – príbeh, v ktorom hlavnými postavami boli smútiaci strýko, zhýralý rytier a ambiciózný mních – dokazujú, že to jednoducho nie je pravda.

Fenomén krvnej žaloby sa rozšíril preto, že šlo o teóriu o konšpirácii.

Výraz konšpiračná teória dnes počuť všade. Príspevky na Twitteri šíriace klebety o celebritách sú nálepkované ako konšpiračné teórie. Úplne štandardné výklady histórie sa označujú za konšpiračné teórie. Politici vehementne odsudzujú akúkoľvek kritiku ako konšpiračnú teóriu a so slzami na krajíčku žialia nad poklesom úrovne verejnej diskusie. Výraz sa jednoducho používa na všetko: od škandalózných klebiet zdieľaných na školskom dvore cez prestávku až po emailovými správami šírené legendy o stopároch s vražednými chůtkami. Okrem toho, že toto slovné spojenie nemá vlastne žiadne pravidlá, pozorujeme aj to, koľko zbytočnej energie sa míňa na hádky o tom,

kto a čo si tú nálepku – takmer vždy negatívnu – na svojom čele skutočne zaslúži. To *ty* si konšpirátor; *ja* iba hľadám odpoveď.

No pretože kniha, ktorú práve držíte v rukách, je venovaná im, určite stojí za to položiť si otázku: Čo presne myslíme, keď hovoríme o konšpiračnej teórii?

A tu sa dostávame na pôdu, kde sa to zdanlivo jednoduché rýchlo mení na zamotané a komplikované. Ako samotná fráza nápomocne naznačuje, konšpiračná teória sa skladá z dvoch základných súčastí. Nepýtajte si odmenu za to, že ste uhádli z ktorých. No zatiaľ čo je zjavné, že konšpiračná teória musí byť a) teóriou o b) nejakej konšpirácii, voľnejším interpretáciám výrazu často jeden zo spomínaných základných stavebných kameňov chýba.

Najčastejší „prehresok“ je ten, že sa v nich neobjavuje skupina ľudí pracujúca v utajení. Po spojení „konšpiračná teória“ sa často siaha pri opise akéhokoľvek typu dovedy neznámej pravdy, či už ide o spoločenské klebety, alebo o existenciu mimozemských civilizácií. No ak teória nehovorí nič o tajnom paktovaní ľudí, ktorí sa dotyčnú pravdu snažia skryť, nejde o konšpiráciu. Čo je to za konšpirácia, ak v nej nikto nekonšpiruje?

Avšak zo spôsobu, akým s výrazom konšpiračná teória operujú médiá, by vám toto sotva napadlo. Tu je niekoľko náhodných príkladov udalostí, ktorým sa nedávno uvedené pomenovanie ušlo: že „Lochneská príšera žije“, nie je konšpiračná teória, je to príklad vedy stojacej na vratkých nohách; že „herečka Anne Hathaway je v skutočnosti reinkarnáciou Shakespearovej manželky Anne Hathaway“, nie je konšpiračná teória, je to dôkaz toho, že niektorí ľudia nevedia, ako človek prichádza k svojmu menu; a že „mladším bratom Anny a Elsy je Tarzan“, tiež nie je konšpiračná teória, pretože Anna a Elsa sú vymyslené postavy z filmu *Ladové kráľovstvo*, a to, či sú alebo nie sú v príbuzenskom vzťahu s Tarzanom, ďalšou fiktívnou postavou, je len otázkou individuálnej predstavivosti.*

* V každom prípade: Chris Buck, režisér filmu *Tarzan* z roku 1999 a zhodou okolností aj spolurežisér filmu *Ladové kráľovstvo*, povedal, že s názorom, podľa ktorého je Tarzan skutočne mladším bratom sestier zo zamrznutého kráľovstva, súhlasí. Takže tu to máte.